

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Impola, Petteri

Title: Virallisen varjossa : varhaismodernin ajan parantajat ja kättilöt Ruotsin valtakunnan lähdeaineistoissa

Year: 2022

Version: Published version

Copyright: © Impola, 2022

Rights: CC BY-NC-ND 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Please cite the original version:

Impola, P. (2022). Virallisen varjossa : varhaismodernin ajan parantajat ja kättilöt Ruotsin valtakunnan lähdeaineistoissa. In K. Kananoja (Ed.), *Terveyshistoria : näkökulmia ja lähestymistapoja keskiajalta nykypäivään* (pp. 95-127). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. *Historiallisia tutkimuksia*, 287. <https://oa.finlit.fi/site/books/m/10.21435/ht.287/>

Terveyshistoria

*Näkökulmia ja lähestymistapoja
keskiajalta nykypäivään*

Toimittanut
KALLE KANANOJA

HISTORIALLISIA TUTKIMUKSIA 287

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

© 2022 Kalle Kananoja ja SKS

Lisenssi CC BY-NC-ND 4.0 International, ellei toisin mainita.

Ulkoasu: Timo Numminen
Kannen toteutus: Eija Hukka
Taitto: Maija Räisänen
EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-584-1 (nid.)
ISBN 978-951-858-585-8 (EPUB)
ISBN 978-951-858-586-5 (PDF)

ISSN 0073-2559 (nid.)
ISSN 2670-3866 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/ht.287>

Teos on lisensoitu Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 International -lisenssillä. Tutustu lisenssiin osoitteessa <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>.

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa <https://doi.org/10.21435/ht.287> tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

Hansaprint Oy, Turenki 2022

Virallisen varjossa

Varhaismodernin ajan parantajat ja kättilöt Ruotsin valtakunnan lähdeaineistoissa

Petteri Impola

 <https://orcid.org/0000-0003-3573-519X>

Vuosina 1675–1680 Pirkkalan käräjillä puitiin Eskil Jacobsson Kuituista vastaan nostettuja syytteitä taikuudesta ja noituudesta. Syytteiden taustalla oli laaja-alainen, niin ihmisten kuin eläinten parantaminen. Teiskon kappalainen ajoi vakavia syytteitä, mutta Kuituinen itse, saaden taakseen myötävannoja, myönsi parantaneensa muttei harjoittaneensa taikuutta tai tehneensä pahaa. Oliko Kuituinen taikoja tai pelätty, rangaistava noita vai yhteisössä tarvittu ja arvostettu parantaja tai vielä voimallisempi tietäjä?¹ Toisessa oikeustapauksessa vuonna 1699 kuultiin Kokemäen ylimääräisillä käräjillä asiantuntijatodistajana Anna Erichsdotteria. Hän antoi arvionsa muun muassa kuolleen sikiön iästä, kun Carin Jacobsdotteria Birilästä epäiltiin lapsenmurhasta.² Oliko Anna lapsenpäästäjä tai kättilö aikana, jolloin Ruotsissa ei vielä ollut koulu-tettuja virkakättilöitä? Miksi hänet pyydettiin todistamaan alioikeudessa kuolemantuomioon päättyneessä oikeudenkäynnissä, vaikka hänellä ei ollut ammattiprivilegiota?

1 KA KO a:6 & a:7 Pirkkala ja Messukylä 4.–7.10.1675, 131; 16.–18.1.1678, 226–226v; 7.–8.6.1678, 279v–280; 5.–6.9.1678, 399v; 23.–24.1.1679, 515–516; 12.–14.1.1680, 788; 23.–25.9.1680, 889.

2 KA II KO a:13 Kokemäki 29.11.1699, 1153–1175.

Miten saada tietoa Eskilin ja Annan kaltaisista terveystoimijoista varhaismodernin ajan Ruotsin valtakunnassa? Tulisiko heitä käsitellä kuriositeetteina vai osana laajempaa varhaismodernin ajan epämuodollista terveydenhuoltoa? Näitä seikkoja olen pohtinut tutkiessani epävirallisia terveystoimijoita, ja tämän luvun keskeisiä kysymyksiä ovatkin: kuinka ja mistä lähteistä voi löytää ja tunnistaa itseoppineita (kansan)parantajia ja kättilöitä varhaismodernin ajan Ruotsin valtakunnassa, miten ja millaista tietoa näistä varhaisista terveystoimijoista voidaan saada ja millaisin menetelmin ja reunaehdoin heidän toimintaansa ammattikuntien ja lääketieteen ulkopuolella voidaan käsitteellistää ja analysoida?

Luvussa erotan viralliset ja epäviralliset terveystoimijat toisistaan niin omassa aikalaiskontekstissaan kuin analyttisinä käsitteinä, vaikka jako ei ole yksiselitteinen saatikka ongelmaton. Kategorioita erottaa selkeimmin se, että ensiksi mainituilla oli privilegioitu virallinen koulutus sekä lupa ja valvoja toiminnalleen, kun taas jälkimmäisillä oli yhteisön epämuodollisempi hyväksyntä perinteisiin ja itseoppineisuuteen pohjautuneelle toimijuudelleen. Virallisen terveydenhuollon pysyessä varhaismodernissa Ruotsissa pitkään heikkona oli arjen terveyskulttuuri ennemmin pluralistinen kuin dualistinen, ja myös virallisissa yhteyksissä voitiin hyödyntää traditionaalisia keinoja ja toimijoita.³

Epävirallisten terveystoimijoiden osalta keskityn luvussa erityisesti parantajiin ja kättilöihin. Parantajilla tarkoitan laveasti kansanomaisia toimijoita, jotka tunnetusti paransivat tai torjuivat ennalta sairauksia ja haavoja ihmisiltä tai eläimiltä, osan hyödyntäessä kokemuseräisiä taitoja, osan turvautuessa loitsuihin ja taikuuteen. Korkeimmalla parantajien arvoasteikossa olivat monitaitoiset tietäjät.⁴ Kättilöillä tarkoitan lähdeaineistoissa kättilöiksi nimettyjä tai sellaisia naisia, jotka olivat usein läsnä synnytyssapuna. He olivat käytännössä itseoppineita, lukuun ottamatta 1700-luvulta alkaen hiljalleen Ruotsissa yleistyneitä virkakättilöitä.⁵ Kaikkinensa parantajat ja kättilöt ovat kiinnostavia tutkittavia ryhmiä,

3 Vrt. Ling 2004, 13–15.

4 Piela 2017, 99–105; Stark 2006, 317; Siikala 2017 [1992], 71–83; Tuovinen 1984, 15; Kopponen 1976, 7–16; Lahti 2016, 143–145.

5 Ruotsin ja Suomen virkakättilöistä, Vainio-Korhonen 2012, Höjeberg 2011 [1981], Romlid 1998, Laiho 1991 ja Hänninen 1965; kättilöperinteestä esim. Hänninen 1965, 9–16.

koska parantajien merkitys hiipui hitaasti kruunun organisoiman terveydenhuollon kehittyessä, kun taas kättilöiden toimenkuva nimellisesti säilyi mutta muuttui kansanomaisesta osaksi julkista terveydenhuoltoa.

Terveydenhuollon ja muidenkin professioiden historiaa on perinteisesti kirjoitettu järjestetyn koulutuksen ja sääntelyn lähtökohdista. Usein on etsitty ammattikuntien ensimmäisiä virallisia edustajia, vaikka taustalla on voinut olla pitkä traditio, joka on hiljalleen muovautunut säänneltyyn muotoon. Tätä ”nollapistettä” edeltäneen ajan kuvaus jää usein huomiotta tai epämääräisesti yleistetyksi. Toisaalta professiotutkimuksissa on alettu korostaa jatkumoa ja virallisen ja kansanomaisen toimijuuden vuorovaikutusta sekä painottaa valtiollisen ohjauksen ohessa toimijaryhmien keskinäisten suhteiden merkitystä ja niiden sisäisen ammatti-identiteetin muodostumista.⁶ Säänneltyjen ja koulutettujen toimijoiden osalta tutkimuksen raja on selkeä ja viranomaisaineisto yhteismitallista. Rajaamisesta sekä lähteiden ja tutkittavien löytämisestä tulee kuitenkin paljon haastavampaa, kun tutkitaan kansanomaisia toimenkuvia. Tarkastelen tässä luvussa parantajien ja kättilöiden historiaa osana metodologista haastetta siitä, miten ylipäätään tutkia varhaismodernin ajan ihmisiä, joista on säilynyt vain hajanaisia ja välillisiä lähteitä. Viime aikoina esimerkiksi naisten, lasten, tilattomien ja säätyjen ulkopuolisten ihmisten ”näkyvätöntä” toimijuutta on ryhdytty tutkimaan syvällisemmin, mikä on vaatinut lähteiden aiempaa moniulotteisempaa hyödyntämistä.⁷

Ruotsissa varhaismodernin ajan voidaan katsoa alkaneen 1500-luvun alkupuolella, kun Kustaa Vaasa nousi kuninkaaksi ja kehitys kohti modernia keskusjohtoista valtiota alkoi. Väestöön, lapsikuolleisuuteen ja laajemmin terveydenhuoltoon ryhdyttiin kiinnittämään valtiollista huomiota tarkemmin 1600-luvun jälkipuoliskolla ja eritoten 1700-luvun alusta alkaen, kun Ruotsin suurvalta tarvitsi lisää veronmaksajia ja sotilaita.⁸ Tämä vaikutti paitsi uudenlaisten lähdeaineistojen muodostumiseen myös vanhan ja uuden terveystoimijuuden rinnakkaiseloon ja

6 Professiotutkimuksen problematisoinnista esim. Konttinen 1991, 12–28; Abbott 1988, 2, 7–9, 20–23, 316–322.

7 Esim. Ågren 2017; Miettinen & Viitaniemi 2018.

8 Piela 2017, 86–101; Laiho 1991, 15–16; Hänninen 1965, 55–63.

sen näkymiseen perinteisissä lähdeaineistoissa, kuten tuomiokirjoissa, joihin pääasiassa keskityn tässä luvussa. Tarkasteluni painottuu valtakunnan ydinalueisiin vuoteen 1809 asti kuuluneeseen Suomeen, joka vähäväkisenä alueena säilyi pitkään terveydenhuollon monimuotoisena periferiana.

Selvitän ensiksi, millaisista lähteistä parantajia ja kättilöitä voidaan löytää. Sen jälkeen pohdin, millaisin käsittein ja rajauksin heitä tulisi määritellä. Lopuksi kuvaan, kuinka parantajista ja kättilöistä saatavista tiedonmurusista voidaan muodostaa kontekstoitu kokonaiskuva, ja selvitän, missä määrin heistä saatava tieto on luotettavaa tai yhtenäistä.

Tuomiokirjojen järjestelmällinen lähiluku

Ensimmäisen rajoitteen varhaismodernin ajan itseoppineiden parantajien ja kättilöiden tutkimukselle asettaa lähdeaineisto. Tutkimushenkilöt eivät itse tuottaneet järjestelmällisiä aineistoja itsestään, eikä heistä mainintoja sisältäviä aineistoja tehty heidän ehdoillaan. Varhaismodernin Ruotsin asukkaiden, erityisesti rahvaan, arkea ja tapoja tutkittaessa keskeinen aineisto ovat sisältörikkaat oikeudenkäyntipöytäkirjat eli tuomiokirjat.⁹ Niitä on säilynyt jo 1500-luvulta, mutta kattavasti ja sisällöltään laajentuvina 1600-luvun alkupuolelta. Tällöin perustettujen hovioikeuksien tuli valvoa alioikeuksien eli kihlakunnan-, raastuvan- ja kämnerinoikeuksien oikeudenkäyttöä sekä antaa lopulliset tuomiot vakavimmissa rikoksissa. Siksi alioikeudet laativat oikeudenkäynnin yhteydessä tehtyjen konseptipöytäkirjojen pohjalta niin sanotut renovoidut eli puhtaaksikirjoitetut pöytäkirjat, jotka lähetettiin hovioikeuksiin tarkastettavaksi. Suomen alueelta ne ovat säilyneet lähes kattavasti Turun hovioikeuden perustamisesta 1623 alkaen. Renovoituja tuomiokirjoja tarkemmat konseptipöytäkirjat ovat säilyneet järjestelmällisesti vasta 1800-luvulta. Toisaalta renovoituihin tuomiokirjoihin tiivistettiin oikeudenkäytölle olennainen tieto. Niihin kirjattua tutkija voi pitää aikalaisille merkityksellisenä.

9 Tuomiokirjojen ja muiden tässä luvussa mainittujen keskeisten varhaismodernin Ruotsin lähdeaineistojen kattavuudesta, käytettävyydestä ja lähdekritiikistä ks. Impola ym. 2021.

Oikeudessa käsiteltiin hallinto-, riita- ja rikosasioita. Terveen ja synnytyksiin liittyvät kysymykset olivat harvoin ensisijaisena huomionkohteena, mutta kättilöitä ja parantajia voi löytää läpikäymällä tuomiokirjoja joko systemaattisesti tai työergonomisesti valikoituja tapaustyyppinä painottaen. Etenkään epävirallisten toimijoiden havaitsemiseen virallisista asiakirjoista ei riitä kevyt silmäily, vaan tarvitaan syvällistä lähilukua. Lähiluvulla tarkoitan aineistomassan järjestelmällistä lukemista, tarvittaessa useampaankin kertaan, jotta merkitykselliset yksityiskohdat ja teemat nousevat esiin aineistosta. Lisäksi aineiston laaja ja tarkka luenta auttaa sijoittamaan ja suhteuttamaan löydetty tiedonjyvät aikalaistekstiin tukien yksityiskohtaisen mutta myös riittävän merkityksellisen analyysin tekemistä.

Parantajista ja laajemmin tietäjistä on mainintoja erityisesti taikuus- ja noituusoikeudenkäyntien yhteydessä. Omatoiminen parantaminen ja lääkekasvien käyttö oli sallittua, mutta syytteitä nostettiin, mikäli epäiltiin hyödynnetyn laittomia, taikuuteen ja noituuteen viittaavia parannuskeinoja. Kantajana saattoi olla tyytymätön asiakas tai esivallan edustaja, jos yhteisössä levisi huhuja parantajan tarjoamista vahingollisista konsteista. Myös muista, esimerkiksi taloudellisista syistä johtuva kiistely saattoi johtaa taikuus- ja noituussyytösten lietsomiseen, mikäli vihamiehen tiedettiin olleen parantajan maineessa.

Törmäsin Eskil Kuituisen tapaukseen, kun kävin läpi Ylä-Satakunnan kihlakunnan tuomiokirjoja. Vuoden 1675 Pirkkalan ja Messukylän kesä- ja syyskäräjillä Teiskon kappalainen Simon Mulinus antoi tiedoksi Eskilin harjoittavan povaamista ja loitsimista (*spådom och signerij*) ja vaati ylimääräisten käräjien järjestämistä. Aluksi tämä vaikutti tyyppilliseltä ympäripyöreältä taikuus- ja noituussyytösten kuvaukselta, joka saattoi tuomiokirjassa jäädä tarkentamatta, mikäli syytetty esimerkiksi todettiin kunnialliseksi ja vapaaksi syytteistä. Seuraavia käräjäkertoja selaamalla ei Kuituisesta löydy lisätietoja, kunnes vuonna 1678 hän ilmaantuu käräjille vastaamaan esitettyihin syytöksiin. Hän puolustautui myöntämällä, että hänellä todella oli erityisiä – mutta laillisia – taitoja. Esimerkiksi Hauholta oli eräs talonpoika tullut pyytämään häneltä parannusta silmänsä heikkouteen (*ögons swagheet*). Parannuksen hakija oli kuitenkin suunnannut Ruovedelle Mats Haukan luokse, koska Eskilin

palkkiopyyntö ei miellyttänyt. Seuraavina käräjäkertoina kuultiin lisätietoja Eskilin parantajan taidoista niin häneltä itseltään kuin muiden todistamana oikeudellisen tasapainoilun keskittyessä siihen, oliko kyse laillisiksi vai laittomiksi katsotuista keinoista.¹⁰ Näin tutkijalle alkoi taikuus- ja noituus oikeudenkäynnin pohjalta hahmottua kuva siitä, että syytetty saattoi mahdollisesti olla parantaja, jopa tietäjä.

Kättilöistä voi tuomiokirjoista löytää mainintoja seksuaali- ja aviorikosten, kuten salavuoteuden, huoruuden, lapsenmurhien ja sikiönlähdetyksen sekä väkisinmakaamisen ja sukurutsan yhteydessä. Heidän apuunsa voitiin turvautua myös kaksineuvoisten avioliittolupia ratkottaessa. Rahvas suhtautui aviottomien henkilöiden seksisuhteeseen ymmärtäväisesti, mikäli se johti avioliittoon, mutta lain ja kirkkokurin näkökulmasta avioliiton ulkopuolinen salavuoteus oli rangaistavaa. Yksinkertaisessa huoruudessa toinen ja kaksinkertaisessa huoruudessa molemmat suhteen osapuolet olivat tahoillaan aviossa, ja rikoksen lähtökohtaisena rangaistuksena oli kuolema. Ankarien sakkojen, kuolemantuomion ja yhteisöllisen häpeän pelossa avioliiton ulkopuolisesta suhteesta raskaaksi tullut nainen usein ennemmin yritti keskeyttää raskauden tai surmasi syntyneen lapsen kuin meni salavuoteudesta tai huoruudesta oikeuteen. Avioton lapsi voitiin myös yrittää synnyttää yksin piilossa, mikä lisäsi lapsen riskiä syntyä kuolleena. Tuomiokirjoissa näitä rikoksia esiintyy 1500-luvulta ja suurenevissa määrin 1600-luvun lopun luterilaisesta puhdasoppisuudesta alkaen. Uskonnollismoraalisen katsannon lisäksi kaitseman taustalla oli huoli väestöstä, syntyvyydestä ja kuolleisuudesta, jotka haluttiin yhtenäistää valvotun avioliiton alaisuuteen. Väestönkasvun ja yhteiskunnan sosiaalisen muutoksen paineistettua avioliittomarkkinoita aviottomat suhteet ja lapset sekä lapsenmurhat säilyvät lähdeaineistoissa merkittävinä aina 1900-luvun alkuun.

Lapsenmurhasta epäiltyjen oikeudenkäynneissä voitiin kuulla todistajina synnytyksessä läsnä olleita henkilöitä, sukulaisia, ”kunniallisia vaimoja” tai nimenomaisesti kättilöiksi mainittuja. Vaikka järjestettyä kättilöiden ammattikuntaa ei Ruotsissa vielä 1500-luvulla ollut ja 1600-

¹⁰ KA KO a:6 Pirkkala ja Messukylä 4.–7.10.1675, 131; 16.–18.1.1678, 226–226v; 7.–8.6.1678, 279v–280; Tuomiokirjojen taikuus- ja noituuskäsitteistä, Eilola 2003, 55–59; Lahti 2016, 26–30.

luvullakin sellainen toimi käytännössä vain Tukholmassa, annettiin ensimmäinen kättilöitä koskeva määräys vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä, jossa ohjeistettiin kättilöinä toimivia opettelemaan hätäkasteen kaava. Velvoite hätäkasteen osaamiseen vahvistettiin vuoden 1686 kirkkolaissa, ja siksi kättilöintiä harjoittaneista tuli pitää kirjaa. Vuoden 1655 kuninkaallisessa lapsenmurhaediktissä ja vuoden 1669 lapsenmurhaplakaa-tissa määrättiin, ettei kukaan saisi synnyttää yksin salassa, vaan se katsottaisiin oikeudessa raskauttavaksi todisteeksi. Kättilöillä oli siten rooli todistajina lapsenmurhissa. Heidät velvoitettiin tivaamaan aviottoman lapsen synnyttäjiltä isän henkilöllisyyttä, kunnes vuonna 1777 säädettiin vaitiolovelvollisuus. Kättilöt saattoivat myös antaa arvionsa kuolleena löydetyn lapsen tai sikiön iästä ja kuolinsyystä. Kuolleen lapsen äidin löytämiseksi kättilöt ja kunniallisina pidetyt vaimot saatettiin määrätä tutkimaan yhteisön naisten rintoja. Oikeudessa alkoi 1700-luvulta alkaen esiintyä koulutettuja virkakättilöitä, mutta oikeudellinen vastuu oli viime kädessä miespuolisilla lääkäreillä ja välskäreillä, vaikka kättilö olisi suorittanut naisen kehon sisätutkinnan.¹¹

Anna Erichsdotterin löysin tuomiokirjakortiston avulla. Se on sukujä historian tutkimuksen avuksi 1900-luvulla laadittu hakusana-, henkilö- ja paikannimikortisto, johon Anna oli kirjattu *kättilö*-asiasanan alaisuuteen. Kortistossa on 1600-luvulta vain muutamia kihlakuntia läntisestä Suomesta, Itä-Suomesta, Pohjois-Pohjanmaalta sekä Käkisalmen läänistä. Se ei siksi ole kovinkaan kattava, eikä valmis kortisto saisi olla tutkimuksen maantieteellisen rajauksen perusta. Kortistossa on muun muassa kategoria *Lääkintä ja terveydenhoito*, jonka alle on listattu asia-sanoiksi esimerkiksi *kättilö*, *synnytys*, *kansanparantaja* ja *kuppaus*.¹² Lisäksi terveystoimijuuteen viittaavaa tietoa voi löytyä kategoriasta *Taikuus ja noituus*, vaikkei se kävisi ilmi tiiviistä kortistomerkinästä. Valitettavasti kortiston asiasanoitus ei kaikinensa vastaa nykytutkimuksen kysymyksenasetteluihin ja voi sisältää virheitä.

11 1571 kirkkojärjestys, 5 luku, Then Swenska Kyrkeordningen 1621 [1571], XX–XXIII; 23.2.1655 lapsenmurhaedikti, Schmedeman 1706, 299–300; 26.4.1669 lapsenmurhaplakaatti, Schmedeman 1706, 584–585; 1686 kirkkolaki, IV luku § IV, Schmedeman 1706, 1009–1010; Vainio-Korhonen 2012, 87, 158–180; Saarimäki 2010, 18–19, 208–209; Rautelin 2009; Romlid 1998, 42–53; Aalto 1996; Laiho 1991, 15–16, 21; Hänninen 1965, 29, 70–76.

12 Tuokko.

Valmista kortistoa käytettäessä tutkijan ymmärrys aikalaiskontekstista voi jäädä kapeaksi. Siksi paras tapa on käydä tuomiokirjoja läpi itse. Aineistoa järjestelmällisesti läpikäydessä voivat aluksi turhalta tuntuvat henkilö- ja asiatiedot osoittautua myöhemmin tärkeiksi avaintapauksien taustoittamisessa. Näin tutkija hahmottaa aikalaiskontekstin laajemmin ja voi huomata esimerkiksi, millaisessa yhteisössä parantajat ja kättilöt elivät, oliko heidän käräjöintinsä poikkeuksellista vai ei ja keitä he olivat terveystoimijuuden ulkopuolella. Myös Anna Erichsdotterin voi löytää etsimällä Ala-Satakunnan lapsenmurhatapauksia suoraan tuomiokirjasta vuodelta 1699. Tällöinkin pitkää, yli kaksikymmensivuisia käsittelyä pitää malttaa lukea riittävän pitkälle, koska Annaa kuullaan todistajana vasta tapauksen jälkipuoliskolla.¹³

Tuomiokirjojen käyttöä helpottaa toisinaan niiden liitteenä oleva sakkoluettelo, vaikkakin luetteloon päätyivät vain tapaukset, joista annettiin sakkotuomio. Tuomiokirjoissa voi olla myös sivunumeroitu, yleensä kantajan tai vastaajan etunimen mukaan aakkostettu hakemisto. Vaikka hakemistot yleistyivät 1600-luvulla, niiden ilmaisutarkkuus on niukka. Lisäksi pelkkä riita- tai rikosnimike ei kerro, mitä tietoja tapauksen varsinaisessa käsittelyssä tulee ilmi ja keitä kaikkia kuullaan. Kuituisen ensimmäisen oikeuskäsittelykerran kohdalla sisällysluettelossa lukee vain, ”Eskil Jacobsson Kuituinen noituudesta” (*Eskil Jacobsson Kuituinen om Trolldoom*)¹⁴, mistä ei vielä ilmene hänen parantajantoimensa. Lapsenmurhatapausta, jossa kättilö Anna todisti, ei löydy vaillinaisesta hakemistosta eikä sakkoluettelosta, koska asia alistettiin hovioikeuden ratkaistavaksi.

Tuomiokirjoja järjestelmällisesti lukemalla voi löytää parantajina ja kättilöinä toimineita myös muissa rooleissa yhteisöissään. Esimerkiksi Huittisten käräjillä tavataan 1600-luvun puolivälissä jatkuvasti omia ja muiden riitoja hoitamassa paikallisten edusmiehenä esivallan kanssa kiistellyt, voudista valittanut ja Tukholmassa kuninkaissa käynyt punkalaitumelainen talonpoika Markus Matsson Kouvo, jolla oli myös sahamylly. Hän ja hänen vaimonsa joutuivat noituussyytöksien kohteeksi.

¹³ KA II KO a:13 Kokemäki 29.11.1699, 1161–1162, 1172–1173.

¹⁴ KA KO a:6, 191v.

Vuonna 1658 Kouvon väitettiin parantaneen ja taikoneen korvausta vastaan vasikkaonnea, ja esimerkiksi vuonna 1665 hän oli parantanut hammassäryn polttamalla suolaa tuoreeseen pihlajapuuhun kairatussa kolossa. Parantamistoimi oli kuitenkin vain osa Kouvon mainetta, vaikutusvaltaa ja verkostoja. Mikäli lukisi vain Kouvon lukuisista noituus-oikeudenkäynneistä, jäisi hänestä saatava kuva kapeaksi ja hänen asemansa suurtalonpoikana huomiotta. Hierarkkisessa yhteiskunnassa myös parantajilla ja tietäjillä oli järjestys, jossa mahtitalonpoika koettiin kyvykkäämmäksi kuin palkollinen tai irtolainen.¹⁵

Myös kättilöiden luotettavuuteen ja valikoitumiseen vaikutti sosiaalinen tausta. Virkakättilöiksi valittiin 1700-luvulta alkaen eritoten porvarisvaimoja. Itseoppineiden kättilöiden taustat olivat puolestaan kirjavia: 1600-luvun jälkipuoliskolla kättilöinä toimivat esimerkiksi laivamiehen leski, ratsumiehen vaimo ja irtolainen.¹⁶ Terveystieteissä on pitkään tarkasteltu lääketieteellisesti koulutettujen ja ei-koulutettujen välistä rajaa, eikä niinkään näiden ryhmien sisäistä ja välistä sosiaalista jakautumaa. Ihmisen yleinen maine ja siviilisäätö saattoivat olla tärkeämpiä muuttujia varhaismodernille toimijuudelle kuin koulutus ja laillistettu asema.¹⁷ Tutkijan tuleekin havainnoida lähteistä yksityiskohtia terveys-toimijuutta laajemmin. Tuomiokirjojen lähiluku korostuu naispuolisten parantajien ja kättilöiden kohdalla, koska patriarkaalisen yhteiskunnan asiakirjoissa naiset ylipäättään esitettiin suhteessa sukulais- ja edusmiehiin. Esimerkiksi Tammisaaren raastuvassa 1667 kättilönä todistaneen Margitta Bertillsdotterin mieheksi mainittiin Simon Olofsson, samanimisen miehen toimiessa raatimiehenä.¹⁸ Lähipiirin (miesten) avulla voidaan analysoida välillisesti, millaisessa sosiaalisessa asemassa, verkostoissa ja yhteisössä itse tutkimuskohde eli ja toimi.

Toisessa tapauksessa vuonna 1669 Turussa etsittiin kuolleena löydetyn lapsen äitiä, ja viisi kättilöä lähetettiin kortteleittain tutkimaan alueen

15 KA I KO a:3 Huittinen 30.–31.3. & 1.–2.4.1658, 64v–67v; 12., 13., 15.11.1658, 135v–136v; I KO a:7 Huittinen 30.6. & 1.7.1651, 215–215v; TMA Ulvila:1–2, Huittinen 27.–28.2.1665, 186–190v; Suvanto & Niemelä 1986, 42–43, 73, 77, 107–109, 120, 200; Tuovinen 1984, 14–15.

16 KA II KO a:13 Uusikirkko 23.–25.10.1699, 854–855; II KO a:5 Jääski 20.–23.10.1690, 213–215; o:5 Uusikaarlepyy 16.1.1699, 12–24; Vainio-Korhonen 2012, 39–45.

17 Thomas 2009.

18 KA d:1 Tammisaari 9.9.1667, 22–23.

naisia ja näiden rintoja. Kättilöistä neljä oli nimetty vain miehensä mukaisesti: Elia Norrmanssin leski, valvoja Bängen anoppi, puutarhamestari Nillsin vaimo ja Jacob Wirtzan vaimo. Tutkijan selvitettäväksi muualta tuomiokirjasta tai muista henkilöhistoriallisista lähdeaineistoista jää, mitä kättilöt olivat nimeltään.¹⁹ Toisaalta tarkkoja nimiä ei ole välttämätöntä tietää. Koska parantajista ja kättilöistä kertova aineisto on rajallista, ovat kaikki maininnat, jopa yksittäiset sanat ja lauseet, arvokkaita. Käräjärahvas saattoi esimerkiksi yleisesti todeta, että pitäjässä on ihmisiä, joiden parantamistaitoihin luotetaan. Tutkijan ei ole välttämätöntä yksilöidä toimijaa, vaan tieto aikalaisille potentiaalisesti totena pidetystä terveystoimijuudesta ja sen kuvailusta voi riittää tarkastelun aihioiksi.

Identifioitujen toimijoiden sijaan voi aineistosta kerätä parantamiseen tai synnyttämiseen liittyviä verbejä, substantiiveja, adjektiiveja ja fraaseja, joista voidaan kasata analysoitava tietomassa. Niin sanotulla ”verbiorientoituneella metodilla” (*verb-oriented method*) on tutkittu varhaismodernin ajan ”näkymätöntä työtä” (*unpaid, invisible work*) etsimällä erilaisista lähteistä työntekoa ilmaisevia verbejä. Hypoteettisesti esimerkiksi miesten välistä tappelua käsiteltäessä on voitu todistaa, että kylän nainen paransi haavat pientä korvausta vastaan, jolloin saadaan tietue siitä, että nainen ylipäätään voi parantaa korvausta vastaan. Tällaisen fragmentaarisen tietoaikteen systematisoiduttua on saatu lisätietoa naisten, lasten ja muutoinkin eri ryhmien harjoittamasta sivu- ja silpputyöstä. Näin on pystytty kiertämään työnteon normit, ihanteet ja ammattinimikkeet arjen monotonisina määrittäjinä.²⁰

Lähestymistapa on hyödyllinen, koska aikalaistittelit eivät kerro monimuotoisesta toimijuudesta, jota ihmiset harjoittivat sääty- tai ammattiasemansa reunamilla. Esimerkiksi parantaja ei ollut virallinen asiakirjoissa käytetty nimike, jota tutkijan kannattaisi etsiä. Parantajana toiminut on nimetty lähteissä virallisen sosiaalisen asemansa tai ammattinsa mukaan esimerkiksi talonpojaksi, mutta tieto parantajantaidoista voi tihkua lähteestä esiin muutoin. Tämän ”titteliharhan” kiertämiseksi verbeille, adjektiiveille ja muille virikkeille avoin lukemistyyli sopii juuri

19 KA z:37 Turku 27.8.1669, 446.

20 Ågren 2017, 13–19; Fiebranz ym. 2011.

itseoppineiden terveystoimijoiden etsimiseen. Esimerkiksi Kuituisen syyte koski noitumista ja taikauskoa, jotka olivat rikosoikeudellisia käsitteitä, mutta tuomiokirjassa hänen kuvailtiin muun muassa neuvo-
neen Henrich Michelssonin kylvettämään (*bada*) heikkopäisyyden (*hufwudhswagheet*) vaivaamaa poikaansa muurahaiskeon ”rikoilla” (*medh Smoll af een Myrstacka*), mikä katsottiin laittomaksi tavaksi yrittää parantaa (*curera*). Kouvon taas kerrottiin, nimenomaan verbillä ilmaisten, parantaneen hammassärlyn (*booter Tandwärk*).²¹

Lapsenmurhaoikeudenkäynnissä kättilö Anna Erichsdotter todisti, että tarkasteltuaan kuolleena löydettyä sikiötä (*Fostret*) ja eritoten siltä puuttuvia kynsiä (*Nagler*) ja hiuksia päästä (*Häär på hufwudet*) – havaittuaan ainoastaan ihokarvoja (*hullhår*) korvien ympäriltä – hän vakuuttui siitä, ettei sikiö ollut täysiaikainen (*fullgångit*). Syytettynä ollut äiti Carin myönsikin, että oli itse tarttunut käsin sikiöstä (*medh händerne tagit i Fostret*), ja siten toimittanut synnytyksen (*befordrat Födslan*).²² Tällaisia mainintoja synnytyksiä tai parantamista koskien voi kerätä analysoitavaksi tietomassaksi. Ei ole siis välttämätöntä, että keskiössä ovat toimijat henkilöinä, vaan heistä saatavat toimijuutta kuvaavat tiedonsirpaleet ovat jo itsessään arvokasta tutkimusainesta.

Kuten Jenni Kuuliala luvussa kanonisaatioaineistojen osalta toteaa, lähdekritiikki ja tutkijan rooli korostuvat menneiden terveyskäsitteiden selvittämisessä epäsuorien tiedonsirpaleiden perusteella sekä niiden suhteuttamisessa nykykäsitteisiin. Vastaavasti varhaismodernin Ruotsin tuomiokirjoja tutkiessa pitää huomioida aineiston alkuperäinen käyttötarkoitus ja lähdemerkintöjä rajannut kaavamainen oikeus- ja kirjaamisprosessi. Ihmisten oletettiin lähtökohtaisesti puhuvan oikeudessa tilanteeseen sopivalla tavalla, ja lisäksi kirjuri yhtenäisti sanastoa ja ilmaisuja etenkin puhtaaksikirjoitetuissa tuomiokirjoissa.

21 KA a:6 Pirkkala ja Messukylä 23.–24.1.1679, 516; SAOB: *smål*; TMA Ulvila:1–2, Huittinen 27.–28.2.1665, 186v.

22 KA II KO a:13 Kokemäki 29.11.1699, 1161–1162.

Muita lähteitä

Terveystoimijuuden yksilöimisessä ovat tuomiokirjojen rinnalla hyödyllisiä myös henkilöhistorialliset lähdeaineistot kuten kirkonkirjat, henkikirjat ja maakirjat. Perusaineistoa ovat lisäksi lait, asetukset ja säädökset, jotka Ruotsin ajan osalta on pääosin painettu. Parantajien kohdalla tämä tarkoittaa taikuutta ja noituutta koskevia lakeja, mutta myös lääkäreille ja välskäreille annettuja ammattiprivilegioita, ja siten puoskaroinnin kitkentää. Parantamisen osalta normit ja ihanteet olivat häilyviä. Yrttien ja voiteiden käyttö oli hyväksyttyä, mutta esimerkiksi loitsuihin turvautuminen saattoi kallistua taikuus- ja noituusrikosten puolelle. Hyväntahtoinenkin parantaminen oli potentiaalisesti vaarallista, koska jos parantaja osasi selvittää taudin syyn, hän kääntäen osasi myös aiheuttaa vaivan. Käräjillä tätä sallitun ja kielletyn rajankäyntiä puitiin tarkoin. Lopullisen tulkinnan teki käräjäyhteisö osoittaen joko yleistä luottamusta tai epäluottamusta epäiltyä kohtaan.²³

Kätilöitä koskevia tärkeimpiä normeja kirjallisine ilmaisuineen kirkkojärjestyksen (1571) ja -lain (1686) lisäksi olivat eritoten Collegium medicumin perustaminen 1663, jonka tehtäviin kuului kätilöiden valvonta ja yleisesti puoskaroinnin vastustaminen, ja vuosisadan vaihteessa valtiolliseen virkakätilöjärjestelmään tähdänneet lukuisat säädökset, tärkeimpänä ensimmäinen Tukholmaa koskenut kätilöohjesääntö 1711, joka uudistettiin valtakunnalliseksi 1777. Normeja edelsivät anomukset, mietinnöt, lainvalmistelut ja valtiopäiväkeskustelut, jotka lähteinä heijastelevat eri ryhmittymien, kuten säätyjen, erilaisia tavoitteita. Ihanteita ei pidä tulkita yhtäläisyysmerkein arkitodellisuuden kanssa, mutta sääntelystä voidaan kuitenkin joskus välillisesti päätellä tietoa epävirallisista käytänteistä. Esimerkiksi normeissa ilmaistu huoli puoskaroinnin vastustamisesta niin parantamisen kuin synnytyksen osalta kertoo siitä, että sitä todella harjoitettiin. Kun sakonuhka itseoppineisiin kätilöihin turvautumisesta poistettiin vuonna 1780, voidaan puolestaan tulkita, ettei virkakätilöitä riittänyt koko valtakuntaan, ja naiset olivat saattaneet rangaistuksen pelossa synnyttää yksin.

23 Eilola 2003, 72–76, 96; Lahti 2016, 149; Tuovinen 1984, 10–11; Kopponen 1976, 15.

Vaikka säädökset lähtökohtaisesti koskivat virkakättilöitä, voidaan niistä yrittää tehdä päätelmiä epäsuorasti myös epävirallisten kättilöiden toimintamahdollisuuksista. Vastaavaa tietoa on 1700-luvulta alkaen niin pitäjänkokousten kuin maistraattien pöytäkirjoissa, joissa keskusteltiin virkakättilöiden hankkimisesta, ja muutoinkin vaivais- ja terveydenhuollosta. Esimerkiksi Uudenkirkon pitäjänkokouksessa vuonna 1778 pohdittiin nimismiehen tyttären lähettämistä Tukholmaan kalliiseen kättilöoppiin. Pitäjäläiset pitivät valantehnyttä kättilöä sinänsä hyvänä, mutta vastustivat ehdotusta, koska tämä pystyisi auttamaan vain yhtä naista kerrallaan ja koska pitäjän naiset luottivat perinteisiin kättilöihin.²⁴

Piispan- ja rovastintarkastusten yhteydessä voitiin nostaa esiin seurakunnassa harjoitettua taikauskoa ja puoskarointia. Esimerkiksi Jokioisten rovastintarkastuksessa 1672 Markus Kouvon todettiin yhä harjoittavan parantamista.²⁵ Lisäksi etenkin papisto laati erityisesti 1700-luvun jälkipuoliskolla paikalliskuvauksia, joissa oli väestötietoja ja mainintoja terveysoloista ja -toimijoista.

Virallisten toimijoiden aseman hiljalleen vahvistuessa voidaan näitä koskevista asiakirjoista saada välillistä tietoa kansanomaisista parantajista ja kättilöistä. Esimerkiksi piirilääkärien tuli vuosikertomuksissaan ilmoittaa haitallisista puoskareista. Virkakättilöiden osalta aineistoa, tärkeimpinä kättilömatrickeleja ja synnytyspäiväkirjoja, on saatavilla kasvavissa määrin 1700-luvulta alkaen lääkintäkollegion ja synnytys-sairaaloiden arkistoissa.²⁶ Lisäksi varteenotettavia vertailukohtia arjen toimijuudelle ovat opaskirjat, kunhan huomioi niiden tarkoituksiperän. Ensimmäisen ruotsinkielisen kättilöoppaan *Den Swenska Wäl-öfwade Jord-Gumman* (1697) kirjoitti lääketieteen tohtori Johan von Hoorn, joka kuvasi teoksessaan myös perinteisiä kättilöitä, mutta antoi heidän taidoistaan ja olemuksestaan negatiivisen ja yksipuolisen kuvan korostaen koulutettujen kättilöiden osaamista ja luotettavuutta. Vastaavasti lääkärikunnalle kehittyi oma kirjallisuus, ja hiljalleen alettiin julkaista myös rahvaalle suunnattuja lääkintäoppaita, kuten Christfrid Gananderin

24 TMA JK:102 29.8.1778.

25 Oja 1950, 39.

26 Vainio-Korhonen 2012, 12; Romlid 1998; Hänninen 1965. Puoskareista suhteessa lääkäreihin, Ling 2004 ja Saara-Maija Kontturin luku tässä kirjassa.

vuonna 1788 ilmestyneet *Maan-Miehen Huone- ja Koti-Aptheeki* sekä *Eläinden Tauti-Kirja*.²⁷

Vaikka oppaat normien tavoin edustavat virallista lääketiedettä, sisältävät ne tutkijan näkökulmasta myös tietoa aikakauden yleisestä taitotiedon tasosta. Osa tästä taitotiedosta on saatettu omaksua oppaista kansanomaiseen toimintaan, mutta osa saattoi päinvastoin olla omaksuttu nimenomaan kansanomaisesta viralliseen. Erityisesti epävirallisten kättilöiden käytännön työstä synnytyksissä on saatavilla vain vähän tietoa, koska edellä kuvatun kaltaiset maininnat kättilöistä tuomiokirjoissa keskittyvät lähinnä heidän kuulemisiinsa asiantuntijatodistajina. Tällöin kerrotaan harvoin suoraan itse synnytystilanteen käytänteistä, minkä takia varhaiset kättilöoppaat ovat etenkin virkakättilöiden osalta luontevin lähde syventyä siihen, millaista kättilön arkityö oli ainakin teoreettisesti ja ihanteellisesti ennen, aikana ja jälkeen synnytyksen.

Myös sanomalehdissä kuvattiin terveysoloja ja -toimijoita 1700-luvulta alkaen. Suomen ensimmäisessä sanomalehdessä *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo* raportoitiiin kuriositeetteina 1600-luvulla parantamistakin harjoittaneiden tietäjien, kuten Erich Puujumalan, hovioikeusistunnoista, joiden pöytäkirjat tuhoutuivat sittemmin Turun palossa 1827.²⁸ 1800-luvun ja 1900-luvun alun sanomalehdistä löytyy valistavan lääketieteen käsittelyn lisäksi mainintoja perinteisistä parannus- ja synnytystaidoista sekä puoskarioikeudenkäynneistä.²⁹ *Kättilölehti* perustettiin vuonna 1896 ja *Tidskrift för barnmorskor i Finland* 1906. Lisäksi merkittävä, mutta historiantutkijan näkökulmasta lähdekriittisesti haastava lähteistö ovat muistitietoaineistot ja esimerkiksi SKS:n arkisto, jossa on mittavasti tietoa eriaikaisesti kerrostuneista parannus- ja synnytysperinteistä. Kättilöt alkoivat 1700-luvulla laatia kirjoituksia ammatistaan, ja 1900-luvun alussa Suomenkin puolella julkaistiin kättilöiden muistelmia. Vuonna 1989 järjestettiin kotisyntyys-aiheinen muistiedon keruukilpailu, jossa osa muistoista ylettyi maallikkokättilöihin ja 1800-luvulle

27 Vainio-Korhonen 2012, 19, 24–25; Höjeberg 2011 [1981], 63–70; Romlid 1998, 53–55; Laiho 1991, 17–18; Tuovinen 1984, 10; Hänninen 1965, 22–23, 31, 36–40.

28 *Åbo Tidningar* no 8, 23.2.1795.

29 Kananoja 2021.

asti.³⁰ Tietäjä- ja parantajalaitoksen viimeisiä edustajia haastateltiin vielä 1900-luvulla ja osalta säilyi myös henkilökohtaisia aineistoja.³¹

Toimijoiden määrittämisen haasteet

Kun lähdeaineistoista on havaittu mahdollisesti parantajina ja kättilöinä toimineita henkilöitä, eivät tutkijan haasteet hellitä. On tehtävä tulkinta siitä, riittävätkö havainnot osoittamaan jonkun olleen terveystoimija ja päätettävä, mitä käsitteitä ja nimikettä hänestä käyttää. Tulkinta on tutkijan, koska kyseiset terveystoimet eivät olleet järjestäytyneitä, eikä niillä ollut virkakättilöitä lukuun ottamatta selkeitä ammattinimikkeitä. Aikalaiset ovat voineet käyttää käsitteitä sekalaisesti, eivätkä tutkijatkaan ole käyttäneet nimikkeitä yhteneväisesti niin, että ne aina vastaisivat analyttisiä käsitteitä. Haastetta lisäävät myös lähteiden ruotsinkielisyys ja käsitteiden vertautuminen suomalaisiin vastineisiin, mikä kosketti jo aikalaisia.

Kokemäen käräjillä Anna Erichsdotter esiteltiin varsinaiselta asemaltaan Johan Eskelssonin anoppina ja leskenä. Vasta hänen lausuntonsa jälkeen, kuin todistuksen uskottavuutta vahvistaen, todettiin Annan toimineen kättilönä (*barnemoderska är brukat*). Hänen asemansa kättilönä tuotiin ilmi nimenomaan toimijuuden eikä ammattitittelin muodossa. Joskus tuomiokirjoissa saatettiin kertoa, että kättilö oli toiminut kauan, kuten Tammisaaressa Margita Jacobsdotter yli 40 vuotta, millä oikeus korosti todistajan luotettavuutta.

Nykykielessä voidaan käsitteellisesti erottaa itseoppineet lapsenpäästäjät (*jordemoder, jordemor, jord(e)gumma*) ja oppineet kättilöt (*barn(e)-morska, -moderska*). *Svenska Akademiens Ordbokin* mukaan *jordegumma* on vanhempi käsite ja määrittyi vasta 1800-luvulla tarkoittamaan nimenomaan ei-oppinutta kättilöä. Samaan aikaan käsite *barnmorska* alkoi myös Suomessa vakiintua viittaamaan nimenomaan valtion koulutettiin ja valvomiin kättilöihin.

30 Esim. SKVR; Höjeberg 1995; Niiranen 1935; Helsti 2000.

31 Esim. Heikki Hurstista (k. 1972) Kopponen 1973, ja Juho Luomajokea (k. 1914) eli Hätämaan tietäjää, jolta jäi myös muistiinpanoja, Koskela, Punkeri & Tölli 1975; Haanpää 1916.

Vanhoja lähteitä lukiessa jako ei kuitenkaan toimi, koska käsitteiden käyttö ei ollut aikanaan vakiintunutta, etenkin jos kirjuri joutui kääntämään suomenkielisiä lausuntoja ruotsiksi. Kokemällä kirjuri on tuomion perusteluissa kerrannut korostaen, että asiassa antoi valallisen lausuntonsa Anna Erichsdotter, joka on toiminut kättilönä (*som för Jordegumma är brukat*) ja jolla siksi on tarkka tietämys (*fördenskull noga Kunskap hafwa*). Kirjuri käytti siis saman tapauksen kirjaamisessa molempia käsitteitä (*barnmoderska, jordegumma*) kuvaamaan Annan kättilöyttä, jota vahvisti vielä se, että kirjuri ei käyttänyt muista sikiön iästä todistaneista naisista kättilö-nimikettä.³² Muutoinkin 1600- ja 1700-luvun tuomiokirjoissa kättilö-käsitteitä käytetään sekaisin, jopa yksittäisissä teksteissä. Siksi en tulkitsisi ennen 1800-lukua, että *jordemoder/gumma* viittaisi automaattisesti perinteisiin lapsenpäästäjiin ja *barnmorska/moderska* oppineisiin virkakättilöihin. Myös Johan von Hoornin kättilöoppikirjan (1697) otsikossa oli nimenomaan käsite *jordegumman*. Vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä ja 1686 kirkkolaisissa viitataan kättilöihin molemmilla käsitteillä. Samoin esimerkiksi Mynämäen pitäjänkokouksessa 1778 säätyläiset vaativat virkakättilön kouluttamista (*Jordegummor, Jordegummoläran*), mutta kustannuksiin vedonneiden talonpoikien mukaan tultiin toimeen tavanomaisten kättilöiden, sananmukaisesti *wanliga barnamorskor* avulla.³³ Pelkän tittelin lisäksi tutkijan tulee selvittää laajemmasta aineistosta kättilön tausta ja mahdollinen koulutus.

Koska viranomaislähteet, kuten tuomiokirjat, ovat ruotsinkielisiä, on käsitteiden varhaisiin suomalaisiin vastineisiin lähes mahdoton päästä käsiksi. Laaja käsitteistö onkin pääosin 1800-luvulta kerättyä kansanperinnettä. Kättilöistä on käytetty niin asemaa kuin konkreettista tointa kuvaavia nimityksiä: *barnmorskan* muunnokset *paarmuska, vaarmuska* ja *paarmurska, lapsenpäästäjä, paatermuori, apuvaimo, kättilövaimo, lapsen-, pirtti- tai saunamuori* ja niin edelleen. Lisäksi on puhuttu *viisaista vaimoista*. Sama käsite oli varhain käytössä myös englannin kielessä (*wise woman* vrt. *midwife*), mutta viittasi myös parantajaan tai tietäjään.

32 KA II KO a:13 Kokemäki 29.11.1699, 1161–1162, 1166–1167, 1172; d:1 Tammissaari 9.9.1667, 22; SAOB: *jordegumma; barnmorska*. Vanhoja perinteisiä nimityksiä ovat olleet myös esim. *hjalphustru, närkvinna* ja *ljusmor*. Lisäksi ruotsiksi on käytetty ranskalaisperäistä nimitystä *ackuschörna*.

33 TMA JK 11 26.7.1778, 197–201.

Analyttisena käsitteenä menneisyyteen soveltamani *kättilö* on uudempaa perua. Todennäköisesti nimitys on viitannut *käsi*-sanaan ja sen johdannaiseen *kätyriin* – mahdollisesti ensimmäisenä sanan *kättilöin* kirjasi ylös Henrik Gabriel Porthan 1770-luvulla, vaikkakin sanaa oli jo aiemmin käytetty murteissa. Muoto *kättilö* mainitaan ensimmäisen kerran Edvard Winterin lääketieteellisessä väitöskirjassa vuonna 1860, ja ruotsin kielen tapaan sillä alettiin viitata lääketieteellisen koulutuksen saaneisiin laillistettuihin toimijoihin ja muilla käsitteillä kansanomaisesti lapsenpäästäjiin.³⁴

Kättilöiksi tulkittavien määrittämisen haastetta lisää normisto. Vuosien 1655 ja 1669 lapsenmurha-asetuksien johdosta yksin synnyttämisen altisti epäilyille salavuoteus- tai huoruusrikoksesta. Siksi käräjillä usein vakuutettiin, että synnytyksessä oli ollut läsnä muita henkilöitä. Tällaisesta joukosta on välillä haastava erottaa, oliko joku heistä kättilö, vai olivatko he synnytyksessä apuna olleita sukulaisia tai yhteisön muutoin kunniallisia naisia. Mikäli synnytyksessä oli läsnä naisia ilman tarkentavia kuvauksia, en ole tulkinnut heitä kättilöiksi – ellei joukossa olleista joku ollut todennettavasti läsnä useissa synnytyksissä. Tulkinta on selkein, mikäli kirjuri on eritellyt läsnä olleista sekä nimetyn kättilön että muita henkilöitä. Aina tuomiokirjoissa ei kuitenkaan eritellä rooleja, sillä tärkeintä oli se, ettei synnytys ollut tapahtunut yksin.

Yksiselitteisintä kättilöksi tulkitseminen on 1700-luvulta alkaen niiden osalta, jotka olivat koulutettuja ja valan vannoneina virassa. Kättilömatrikkelissa mainitut tai maistraatin- ja pitäjänkokousten pöytäkirjoissa kättilöiksi valitut ovat yksiselitteisesti kättilöiksi rajattava tutkimusjoukko. On perusteltua, että (virka)kättilöitä koskevassa tutkimuksessa voidaan analyttiseksi erotukseksi puhua heidän edeltäjistään esimerkiksi lapsenpäästäjinä.³⁵ Omassa tutkimuksessani haluan kuitenkin nimittää kaikkia enemmän tai vähemmän ammattimaisesti kättilöntointa harjoittaneita *kättilöiksi*, vaikka 1600-luvulla he olivat yleensä epämuodollisen tradition edustajia. Mikäli heistä käytettäisiin muuta käsitettä, olisi silloinkin haastava valita perustellusti lapsenpäästäjän, viisaiden vaimojen

34 Laiho 1991, 9, 22; Hänninen 1965, 9–10; Häkkinen 2004: *kättilö*. Nykyään vain laillistettuja ammattihenkilöitä voidaan nimittää kättilöiksi (ruotsiksi *barnmorska*).

35 Kuten Vainio-Korhonen 2012 on tehnyt.

ja vastaavien väliltä. Yhden analyttisen käsitteen valitseminen on siis myös keino selkeyttää ilmaisua ja analyysia.

Myös parantajat nimettiin aineistoissa ensisijaisesti heidän varsinaisen sääty- tai ammattiasemansa mukaan niin talonpojiksi, sepiksi kuin vaikkapa itsellisiksi. Eskil Kuituinen oli kirjattu tuomiokirjoihin pelkääntään omalla nimellään ja asuinpaikallaan – vasta tarkemmat kuvaukset hänestä osoittavat parantajantoimen. Usein parantajia puhuteltiin syytteiden ja aikalaisten aitojen uskomusten mukaan noitina, noita-akkoina ja -ukkoina (esim. *trollkona*, *trollpacka*, *trollgubbe*, naiseen viitannut *häxa/hexa* oli huomattavasti harvinaisempi tuolloin), joskus eritellymmiin taikojina, povaajina ja tietäjinä (*signare*, *spåman*, *-gumma*). Tällöin oikeudenkäynnissä voi ensisilmäyksellä olla kysymys mistä tahansa taikuteen ja noituuteen liittyvästä, joka vasta tapausta lukiessa voi osoittautua parantamiseksi epäilyksenalaisin konstein. Vaikka taikuus- ja noituus oikeudenkäynnit olivat harvinaisia, vakavina rikoksina taikuus- ja noituussyytteitä kuitenkin puitiin käräjillä yleensä tarkasti, ja todistelut kirjattiin hovioikeutta varten ylös yksityiskohtaisesti. Esimerkiksi harvinaiset maininnat parantamisloitsuista merkittiin joskus myös suomeksi.

Tuomiokirjoissa ruotsinkielisten käsitteiden suomenkielisiä vastineita tuotiin harvoin esiin, mikä edelleen hankaloittaa parantajien määrittämistä, etenkin kun parantajien ja tietäjien kansatieteellinen käsitteistö on mittava: *noita*, *kade*, *taikuri*, *taikoja*, *velho*, *myrrysmies*, *puolinoita*, *intomies*, *povaaja*, *näkijä*, *ennustaja*, *šamaani*, *mahtaja*, *hyväsilmäinen*, *tietomies*, *maatohtori/-lääkäri*, *luonnonparantaja* ja niin edelleen. Nimitykset perustuivat tietäjän tai parantajan ominaisuuksiin, taitoihin ja jopa välineistöön. Piirilääkärien raporteissa ja sanomalehdissä voidaan myös puhua suoraan *puoskareista* (*kvacksalvare*). Tietäjä ja parantaja ovat kuitenkin vakiintuneita analyttisiä yleiskäsitteitä, joita itsekkin käytän (on tosin huomioitava, että parantaja ei ollut aina tietäjä, mutta tietäjä oli yleensä myös parantaja). Samoin ruotsiksi ja englanniksi käytetään tutkimuksissa pääosin myöhemmin yleistyneitä yleiskäsitteitä *de kloka* (*klok gumma*, *klok gubbe*, *viskarl*) ja *cunning-folk*, joiden alaisuuteen voidaan jaotella erilaisia parantamiseen, ennustamiseen ja vastaaviin yhdistettyjä henkilöitä.³⁶

36 Kopponen 1976, 19–20; Siikala 2017 [1992], 72; Stark 2006, 45–47, 258–262, 317, 320, 324, 332; Eilola

Oikeus ei ollut ensisijaisesti kiinnostunut parantajan ja tietäjän tar-koista kansanomaisista alakäsitteistä, vaan heidän syllistymisestään taikuuteen tai noituuteen. Tutkija voi kuitenkin yhdistellä aineiston empiriasta viitteitä siitä, voiko syytetystä puhua parantajana tai käyttää jotain käsitteen vivahteikkaampaa alanimitystä. Voidaanko loinen Maisa Erichsdotter Kåpperskan (Kuppari) suku/liikanimestä päätellä jotain terveystoimijuudesta? Hänet tuomittiin noitana, joka kierteli aiheuttaen vahinkoa, mutta hän myös paransi esimerkiksi hevosen. Tuomiokirjat eivät kuitenkaan kerro tarkemmin kuppauksesta. Toisaalta Länsi-Suomen lähteissä sukunimien käyttö ei ollut yleistä, mikä alleviivaa liikanimeä.³⁷

Toisinaan tutkimuksissa ja etenkin vanhemmissa paikallishistorioissa syytetty on niputettu vain noidiksi – jopa moralisoivin sanankääntein. Itse käytän *noita*-käsitettä vain, mikäli tuomiokirjassa epäiltyä järjestelmällisesti nimitettiin noidaksi – esimerkiksi Itä-Suomessa noita rinnastui pitkään tietäjään.³⁸ Koen eettisesti tärkeäksi, että tuomiokirjojen noidat saavat oman toimijuutensa mahdollisimman hyvin näkyviin nimikkeitä käytettäessä. Kuituista epäiltiin noituudesta, mutta tulkitseen hänet parantajaksi, jonka erityistaitoja oli muun muassa silmän parantaminen. Hänen toimintansa oli monipuolista ja maine laaja, joten tietäjä-nimikekään ei olisi ylitulkintaa. Lopulta kysymys onkin uskottavimmasta tulkinnasta, jolloin käsitteenmäärittely on jo itsessään osa tutkimusprosessia ja analyysia.

Tutkijan ei ole välttämätöntä varhaismodernin ajan käytänteitä tutkiessaan tietää, oliko parantaja tai kätilö todella tehnyt sitä, mitä oikeudessa väitettiin. Syytetystä parantajasta voitiin antaa ristiriitaisia lausuntoja, joista parantaja saattoi myöntää osan ja kieltää loput. Tuomiokirjoja tutkittaessa onkin pidetty riittävänä tietona, että aikalaisten mielestä jotakin oli edes hypoteettisesti voinut tapahtua. Kuituisen ohjeistuksesta heikkopäistä poikaa oli väitetysti parannettu muurahaispesäkylyvällä, mutta tutkija ei voi tietää varmasti, oliko näin todella tapahtunut. Vielä

2003, 56, 58; Lahti 2016, 142–151; Tuovinen 1984, 12–15; Ling 2004. Myös 1800-luvun kansanperinteen kerääjillä oli eriaivia käsityksiä, miten suomalaiskansalliseen tietäjään ja tämän ominaisuuksiin tuli suhtautua, Apo 2013.

37 KA I KO a:6 Eura 14.–16.3.1649, 532–532v; I KO a:7 Eura 8.–10.4.1652, 366v–371v.

38 Eilola 2003, 58 & 2014.

vähemmän tutkijan tulee osoitella, menivätkö tuomiot oikein, tai arvostella anakronistisesti parantamis- tai synnytystaitojen pätevyyttä. Tutkijalle riittää tieto siitä, että aikalaisille oli edes potentiaalisesti uskottavaa kertoa käräjillä muurahaiskeossa tai oletettavammin sen ainesosilla höystetyssä vedessä kylvettämistä parannuskeinona. Tällainen konsti voidaan yhdistää Kuituiseen, mutta se voidaan myös irrottaa tapauksesta analysoitavaksi osana laajempia aikakauden käytänteitä, jopa mentaliteetteja.

Varhaisten terveystoimijoiden löytämisen ja heidän toimensa käsitteellistämisen lisäksi ongelmallista on ”virallisuuden” ja ”ammattilaisuuden” määrittäminen. Koulutetuista ja privilegioiduista kättilöistä voidaan puhua ammatti/virkakättilöinä, sillä valan vannottuaan he olivat virassa. Olen kirjoittanut perinteisistä kättilöistä ja parantajista epävirallisia toimijoina, koska heillä ei ollut virkaa. Määre kuitenkin häivyttää sen, että heillä käytännössä oli epämuodollista taitotietoa ja paikallisyhteisön kirjaamaton hyväksyntä toimia yhteisön kättilönä tai parantajana. Usein parantajat, joskus myös kättilöt, joutuivatkin oikeuteen juuri siksi, että he toiminnallaan tai muutoin olivat syystä tai toisesta menettäneet yhteisön sisäisen luottamuksen.

Käsite professionaalisuus liitetään valvottuun ammattikuntaan, jolloin perinteisten kättilöiden ja parantajien osalta se on ongelmallinen. Toisaalta kokemusperäiseen ja periytyneeseen epämuodolliseen taitotietoon tukeutunut kättilö tai parantaja saattoi olla toimessaan pätevä, ja toimia (puoli)ammattimaisesti – ainakin suhteessa yhteisönsä ja säätyensä muihin jäseniin. Kättilöillä ja parantajilla oli erikoistaitoja, jotka olivat säännöllisen toimijuuden ja (sivu)tulojen perusta, vaikka heitä ei ollut virallisesti koulutettu tai verotettu toimensa perusteella, eivätkä he systemaattisesti muodostaneet suljettua monopoliprofessiota. Tosin Tukholmassa kättilöiden järjestäytyminen eteni pitkälle jo 1600-luvulla ja, kuten aiempi esimerkki Turusta vuodelta 1669 osoittaa, muissakin suurimmissa kaupungeissa kättilöyötä saatettiin jakaa kortteleittain jo varhain, vaikka valtakunnallinen virkakättilöiden koulutus ei vielä ollut alkanut. Lähteissä on myös vihjeitä yksittäisten kättilöiden välisestä kilpailusta, jopa kiistoista. Samoin parantajien tiedetään rajanneen toimintapiiriään.

Parantajien ja erityisesti tietäjien taitojen sekä voimien eli väen uskottiin periytyvän suvussa tai muutoin kokeneemalta seuraajalle. Vastavaan siirtymän on ajateltu olleen tyypillinen myös kättilöiden kohdalla. Esimerkiksi Tammisaassa vuonna 1667 kuultiin oikeudessa lausunto niin vanhalta ja pitkään kättilönä toimineelta Margita Jacobsdotterilta kuin kaupungin silloiselta kättilöltä (*såm widh denne tyden brukas för Jordgumma här i Staden*) Margitta Bertillsdotterilta.³⁹ Tällaiset työnjaolliset jatkumot ja jonkinasteinen toimintapiirien rajautuminen osoittavat, että perinteisetkin terveystoimenkuvat myötäilivät aikakauden virallisia privilegio- ja ammattikuntakäytänteitä.

Olen etsinyt epävirallisten toimijoiden kohdalla tietoja muistakin seikoista, kuten toiminnan säännöllisyydestä, palkkioista, laajasta maineesta ja asiakaskunnasta, joita voidaan pitää ammattimaisuuden ehtoina. Vaikka ammatillaisuuden määrittäminen on pulmallista, voidaan epävirallisillekin terveystoimijoille antaa arvo aikalaiskontekstinsa tärkeinä toimijoina – etenkin kun varhaismodernina aikana erilaisten toimenkuvien hidas kehitys perinteisistä taitajista koulutettuihin ammattikuntiin oli olennainen osa valtion modernisoitumista.⁴⁰ Tärkeintä on, ettei menneitä terveystoimijoita arvoteta nykyprofessioihin ja lääketieteen voittokulkuun vertaamalla.

Toimijatietokanta ja avaintapaukset

Olivatko parantaja Eskil Kuituinen ja kättilö Anna Erichdsotter poikkeuksia, joita tulisi lähestyä yksittäistapauksina, vai pitäisikö heitä tutkia osana laajempaa joukkoa? Yhtä oikeaa tapaa ei ole, ja omassa tutkimuksessani olen hyödyntänyt molempia lähestymistapoja. Avio-, seksuaali-, taikuus- ja noituusrikoksia käsiteltiin niiden vakavuuden takia huolella, ja käräjöintiä saatettiin jatkaa jopa vuosia. Tällöin yksityiskohtaiset mai-

39 KA z:37 Turku 27.8.1669, 446; d:1 Tammisaari 9. & 18.9.1667, 22–24; Siikala 2017 [1992], 74–76; Stark 2006, 177–180; Eilola 2003, 229–230, 297–298; Lahti 2016, 144, 150; Tuovinen 1984, 12–14; Kopponen 1976, 8–9, 23–24 & 1973, 74–81; Vainio-Korhonen 2012, 39, 42–43; Höjeberg 1995, 74–75; Hänninen 1965, 9–10.

40 Konttinen 1991, 11–28; Heikkinen 1989, 67–68, 150–151.

ninnat parantajista ja kättilöistä kasvavat, ja tieto tapausta laajemmasta kontekstista kumuloituu. Tuomiokirjojen avulla on hallinto- ja oikeushistorian lisäksi tutkittu arkea, toimijuutta, uskomuksia ja maailmankuvia. Käräjöinnin aloittamiseksi oli joko tapahtunut rikos, ihmiset olivat riitaantuneet tai haastetuksi olivat joutuneet laajemmin yhteisön ja yhteiskunnan normit. Yhteisöllisen elämän ihanteena oli kollektiivinen harmonia, jota ei saanut rikkoa. Konfliktista ja sen käsittelystä voidaan siten käänteisesti päätellä mikä oli hyväksyttyä, ”normaalialia”. Toisaalta johtolangoiksi ei pidä etsiä vain kiistoja, vaan huomioida myös näkemykset, joista aikalaiset olivat harmonisen yhteneväisiä.⁴¹ Vaikka yksittäisistä käräjöinneistä ei tule tehdä halpoja yleistyksiä, voivat parantajia ja kättilöitä koskevat harvinaiset maininnat olla kontekstoituina tulkinnallisia avaintapauksia. Näin yksittäinen ja erityinen kertoo lopulta yleisestä ja aikakaudelle tyypillisestä.

Erityisen ja yleisen suhdetta voidaan lähestyä laatimalla prosopografisen tietokanta suuremmasta joukosta, mitä on kuvattu tarkemmin Saara-Maija Kontturin luvussa. Epävirallisten terveystoimijoiden osalta toimijatietokanta on myös keino yhdistää fragmentaarinen aineisto tietomassaksi, jossa kokonaisuus osittain paikkaa aukkoja. Samalla tietokanta auttaa hahmottamaan kenttää, jolla parantajat ja kättilöt toimivat. Käytännössä menetelmän kohteena on yksilöiden joukko, jossa yksilö on ryhmänsä edustaja. Tutkittavan joukon tulee olla selkeästi rajattu ja sen jäsenillä yhteisiä muuttujia, joiden perusteella yksilöt tunnistetaan tutkimusjoukon jäseniksi. Osa prosopografian käyttäjistä on ehdottomia tutkittavan joukon yhtenäisyydestä ja tietojen yhteismitallisuudesta. Esimerkiksi Saara-Maija Kontturin laatimassa lääkäritietokannassa nämä vaatimukset toteutuvat monilta osin tutkimusjoukon rajautuessa varsin yhtenäisesti. Vastaavasti virkakättilöiden kohdalla matrikkelilähteitä käytettäessä yhteismitallisuus on ilmeistä.

Kuten edellä olen kuvannut, on epävirallisten parantajien ja kättilöiden määrittely haastavaa ja viimekädessä tutkijan tekemä tulkinta, sillä heistä saatava tieto on sirpaleista. Prosopografiassa juuri tutkija kuitenkin määrittelee tutkittavan joukon, eikä tutkittavan ryhmän jäsenten tarvitse

41 Esim. Eilola 2003, 23–26, 32, 38–45.

tietää kuuluvansa kyseiseen joukkoon tai tuntee ryhmän muita jäseniä. Tietokantaa kasatessaan tutkija voi kriittisesti testata, onko tutkimusjoukolla, esimerkiksi analyttisellä ”parantajat-ryhmällä”, riittävästi yhteisiä ominaisuuksia koherentiksi tutkimuskohteeksi. Prosopografian avulla onkin mahdollista tehdä näkyväksi sellaisia ryhmiä, jotka eivät olleet aikalaistenkaan käsityksissä yksiselitteinen joukko tai ammattikunta. Ennen kaikkea tutkimuksen kohteena eivät ole toimijat itsessään vaan heidän toimintakenttensä rakenne, kulttuuri ja historia.

Olen laatinut Ruotsin suurvalta-aikaa koskien taulukkotiedostot sekä itseoppineista parantajista että kättilöistä perustietoineen lähteiden antamissa rajoissa. Mahdollisuuksien mukaan olen pyrkinyt keräämään heistä esimerkiksi seuraavat tiedot: nimi, sukupuoli, asuinpaikat, ikä, sukulaiset, sosiaalinen asema, sääty, ammatti, toiminnan laatu ja sisältö, toiminta-aika ja -alue, asiakaskunta, palkkiot ja niin edelleen. Lisäksi olen laatinut toimijoista omat tarkemmat tekstitiedostot. Jo tietokannan hidas täydentäminen avartaa tutkimusnäkökulmaa ja auttaa huomomaan olennaisia asioita sekä laajentamaan lähdepohjaa. Tietokannassa tiedot yhdistyvät ja joukolle saadaan tyypillisiä ja yleisiä ominaisuuksia, mutta synteesi itsessään ei ole tutkimustulos. Tietokantaa tulee analysoida muilla, määrällisillä tai laadullisilla, menetelmillä. Analyysissa saatavat tulokset tulee sitoa oikeisiin konteksteihin. Vasta sitten on saatu tutkimustulos.⁴² Yksinkertaisimmillaan analyysi voi olla erilaisten hakujen tekemistä tietokantaan. Hakuja voi tehdä toimijoiden ja muiden tietueiden, kuten asiakaskunnan tai lääkekasvien käytön, perusteella. Näin saadaan rajattua toimijajoukko, jota ominaisuus koskee. Rajattua joukkoa voidaan vertailla koko tietokantaan, muihin rajattuihin ryhmiin, yksittäisiin toimijoihin tai jopa tutkimusasetelman taustalla oleviin teorioihin.

Toimijatietokannan rinnalla voi hyödyntää avaintapausanalyysijä tai mikrohistoriallista lähestymistapaa. Etenkin rahvaaseen kuuluneista epävirallisista terveystoimijoista on säilynyt lähteitä niin fragmentaarisesti, ettei heitä yleensä voi tutkia yhtä syvällisellä elämäkerrallisella otteella kuin Katariina Lehto tekee luvussaan lääkäri Peter Elfvingistä. Silti myös itseoppineista parantajista ja kättilöistä voidaan erottaa toimi-

42 Frigren 2016, 57–61; Uotila 2014a, 31–43; Uotila 2014b.

joita, joista on joko runsaasti tietoa tai jotka tähdentävät tutkimusasetelman kannalta muutoin erityisen kiinnostavina. Historiantutkimuksessa tällaisia kiinnostavia tapaustutkimuksia sovelletaan paljon, mutta usein ongelmana on perustella, miksi kyseinen tapaus on valittu ja mikä on yksittäistapauksen yleistettävyyttä.

Itselleni tietokannan yksi tärkeä tehtävä on osoittaa, keitä toimijoita tai heidän ominaisuuksiaan kannattaa valita tarkempaan analyysiin, jossa palataan lukemaan alkuperäislähteitä uusista näkökulmista. Valittu kohde voi olla poikkeus tai edustaa kaikista tyyppillisintä toimijaa. Tällöin yksittäinen ja yleinen perustelevat ja tukevat toisiaan analyysissä, joka voi kulkea hississä molempiin suuntiin lähteiden, yksittäisen tietueen ja tietokannan välillä. Koska tavoitteeni on tuottaa parantajista ja kättilöistä tietoa laajemmin varhaismodernin Ruotsin kontekstissa, on tulkinnan suunta lopulta aina yksittäisestä yleiseen. Tietokannan avulla voinkin perustellusti yleistää – tai kääntäen jättää yleistämättä – tapaustutkimusten tuloksia.

Avoimen tieteen periaatteiden mukaisesti ajatukseni on kansanomaisista parantajista ja kättilöistä laatimieni toimijatietokantojen julkaiseminen esimerkiksi yliopiston julkaisuarkistossa. Terveystoimijoiden kartoittamisessa tekemäni suuri työ kuitenkin vaikuttaa siihen, että tutkijana hyödynnän aineistoa ensin rajoitetusti itse. Lisäksi pitäisi ratkaista, olisiko avointa tietokantaa mahdollista päivittää, ja kuka sen tekisi. Tietokannan täydentäminen joukkoistamalla olisi ensiarvoisen hyödyllistä parantajia ja kättilöitä koskevien hajanaisten aineistomainintojen kumuloitumiseksi ja virheiden korjaamiseksi.

Tulkinnan kontekstit

Prosopografinen tietokanta ja sen synteesi eivät itsessään ole tutkimustuloksia, kuten ei ole avaintapausten pelkkä pikkutarkka kuvailukaan. Tietokannan ja tapaustutkimusten havainnot on kontekstoitava, jotta niistä tulee tutkimustuloksia, historiaa. Tärkeä konteksti itsessään ovat lähdeaineistojen asiayhteydet. Niiden selvittämisessä on huomioitava lähdekritiikki: kenen näkökulmasta tuomiokirja-aineisto on laadittu,

miksi ja millaisissa rooleissa parantajat ja kättilöt ovat käräjillä esiintyneet (kantajina, vastaajina, todistajana vai muiden sanomisissa).

Kollektiivista varhaismodernia aikaa tutkittaessa keskeinen on myös paikallistason konteksti. Kaupunki- ja pitäjäyhteisöjen sisäiset hierarkiat ja käytänteet ovat usein valtakunnallisia konteksteja suuremmissa määrin toimintaympäristöä selittäviä tekijöitä, etenkin epävirallista ja paikallisvetoista terveystoimijuutta tutkittaessa. Paikallisen kontekstin ei tarvitse liittyä suoraan tutkimuskohteeseen, parantamiseen tai synnytysapuun, vaan paikallisyhteisössä vallinneisiin yleisempiin olosuhteisiin ja edellytyksiin, kuten väestömäärään, katovuosiin tai maantieteelliseen saavutettavuuteen. Tällaiset seikat vaikuttivat parantajien ja kättilöiden toimintakenttään.

Paikallinen konteksti avautuu lukemalla lähteitä tutkimuskohteena olevia tapauksia laajemmin. Tuomiokirjan sivuilla vilisevät paikallisyhteisön ihmiset, tarpeet, ristiriidat, uskomukset ja käytänteet, joihin parantajista ja kättilöistä kertovat tapaukset voidaan suhteuttaa. Lisäksi tuomiokirjoissa ja muissa lähteissä voi olla mainintoja tutkittavista parantajista ja kättilöistä aivan eri rooleissa, esimerkiksi tappelua selvittävänä talonpoikana tai velkojaan perivänä leskenä. Tällöin heistä ja heidän verkostoistaan saadaan laajempaa tietoa, joka asemoi heitä myös terveystoimijoina. Luonnollisesti tutkijan on pystyttävä raportoimaan tämä lähteistä kumpuava ”hiljainen tieto”.

Paikallista laajempaa makrokontekstina voivat olla esimerkiksi kansanomaiset parannuskeinot ja Ruotsin valtiollisen terveydenhuollon hidas kehitys, jotka ovat hahmotettavissa tutkimuskirjallisuudesta ja paikallishistorioista. Lisäksi arjen toimijuus tulee suhteuttaa yleisiin normeihin ja ihanteisiin sekä valtakunnallisiin ja paikallisiin resursseihin. Keskeisiä näkökulmia ovat virallisten toimijoiden, kuten välskärrien, lääkärrien ja virkakättilöiden, määrä ja merkitys suhteessa rinnakkaiseloon epävirallisten toimijoiden kanssa sekä asiakaskunnan suhde perinteisiin ja valtiollisiin toimijoihin.

Kaikkienensa kontekstointi kietoutuu lähdekritiikkiin. Esimerkiksi piirilääkärrien raporttien kuvaukset kansanomaisista parantajista ja synnytysapua tarjonneista puoskareista täytyy sitoa kansanomaisen ja lääketieteellisen katsannon väliseen kilpa-asetelmaan. Toisaalta tutkimus on yhä

enemmän korostanut lääkinällistä pluralismia moniarvoisena ja avaravana tutkimuslähtökohtana vastakkainasettelun sijaan. Näin voidaan tavoitella aikaisten arjen monimuotoisuutta sekä hahmottaa kansanomaisen ja virallisen terveystoimijuuden välistä vuorovaikutusta. Varhaismoderni lääketiede ja kansanlääkintä lainasivat toisiltaan esimerkiksi tietoja lääkekasveista ja hoitomenetelmistä. Tiedetään myös, että osa viralliseen kättilökoulutukseen lähetetyistä naisista oli toiminut aiemmin epävirallisina kättilöinä tai vähintäänkin avustanut synnytyksissä.⁴³

Tutkittaessa viranomaislähteistä huonosti tavoitettavaa kansanomaisista parantamista ja kättilöyttä liittyy yksi hankalimmista konteksteista aikaisten uskomuksiin sairauksista ja syntymästä sekä laajemmin maailmankuviin. Tällöin ajaututaan, erityisesti rahvaan arkea ja kansankulttuuria tutkittaessa, kysymykseen siitä, missä määrin historianantukija voi hyödyntää monimuotoista kansaperinneaineistoa, joka on kerätty eri aikana kuin mikä on tutkimuskohteena. Voidaanko varhaismodernin ajan vähäisiä lähdetietoja perinteisistä terveystoimijoista täydentää varsin runsailla, mutta vasta 1800-luvulla tai 1900-luvulla kerätyillä aineistoilla, kuten kansanrunousaineistoilla, tai muulla tallennetulla perimätiedolla ja muistelmilla? Tätä dilemmaa ovat pohtineet niin historianantajat kuin kansatieteilijät. On kuitenkin olemassa konsensus siitä, että 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa kerätyt kansanperinneaineistot heijastelevat 1500- ja 1700-lukujen, jopa vanhempien vuosisatojen elämää. Ylipäättään mentaliteetit ja esimerkiksi sairauksiin ja synnytyksiin liittyvät uskomukset ja sitä myötä käytänteet muuttuvat hitaasti. Tosin esimerkiksi *Suomen Kansan Vanhoihin Runoihin* on kerätty parannus- ja synnytyksiloitsujen kaltaista aineistoa myös vanhoista lähteistä, kuten 1600-luvun tuomiokirjoista.⁴⁴

Eri aikoina tallennettua kansanperinnettä voi siis hyödyntää kontekstoinnissa, kunhan raportoinnista käy ilmi, mitkä tiedot ovat tutkittavan aikakauden alkuperäislähteistä, mitkä myöhemmistä aineistoista ja mitkä tutkimuskirjallisuudesta. Lähdekriittinen haaste liittyy myös

43 Kananoja 2021; Hokkanen & Kananoja 2017, 8–10; Piela 2017, 99–101, 105–108; Ling 2004; Tuovinen 1984, 10–11; Kopponen 1976, 16; Vainio-Korhonen 2012, esim. 72; Laiho 1991, 22.

44 Siikala 2017 [1992], 29–38; Stark 2006; Eilola 2003, 27; Lahti 2016, 146, 150; SKVR.

varhaisiin paikalliskuvauksiin ja pitäjänkokousaineistoihin. Voidaanko niissä esitettyjä huomioita esimerkiksi itseoppineiden kättilöiden taidoista pitää luotettavina tai voidaanko niiden paikallisperinnekuvauksista tehdä laajempia päätelmiä? Yksittäistapausten osalta ei voida vetää yhtäläisyysviivoja eriaikaisten aineistojen välille, mutta laajemmat kuvaukset perinteisistä käytänteistä ja uskomuksista ovat hyödynnettävissä. Toisinaan taltioitu kansanperinne toimii tarpeellisena vertailukohtana. Esimerkiksi 1600-luvun tuomiokirjassa voi törmätä erikoiseen parantamistoimenpiteeseen, jonka tulkintaa hidastaa haastava ja vanha sanasto. Tällöin kansanperinneaineistoa voi käyttää tapaustulkintaa tukevana vertailukohtana tarkastamalla, onko vastaavia käytänteitä tai uskomuksia ylipäättään ollut edes olemassa. Esimerkiksi Kuituisen tapauksessa muurahaispesällä kylvettämisen tulkintakehystä tukee tieto, että 1800- ja 1900-luvun sanakirjoista, kansanperinneaineistoista ja vallinneesta parannuskäytöstä löytyy mainintoja muurahais(pesä)kylvystä, -hauteesta ja -saunasta hoitona monenlaisiin vaivoihin ja kolotuksiin.⁴⁵

Kun tutkimuskohteena ovat varhaismodernit kättilöt ja parantajat heidän toiminnastaan säilyneine harvoine tiedonsiruveineen, voidaan pitää kohtuullisena, että historianantutkija voi tarkasti valikoiden hyödyntää myös muita kuin tutkittavana ajanjaksona tai rajatulla tutkimusalueella laadittuja aineistoja. Muutoin käytössä oleva aineisto ja tietoinen jäisi ohueksi. Historiantutkijan argumentointi liittyy aina konteksteihin ja niiden uskottavuuteen. Tutkijan on huomioitava tutkimuskohteensa (1600-luvun kättilö/parantaja) ja oman aikansa (2000-luvun tutkija) kontekstit ja niiden asettamat rajat, jotka vaikuttavat hänen argumenttiansa luotettavuuteen. Mikäli lähteet eivät ole aikalaisaineistoja, vaan myöhemmin koostettuja (1800-luvulla kerätty kansanperinne), tulee tutkijan tunnistaa ja kirjoittaa auki niitä koskeva lähdekritiikki. Sama koskee luonnollisesti eri aikoina tuotetun tutkimuskirjallisuuden ja paikallis-historioiden käyttöä.

Kontekstien moniulotteisuutta korostaa entisestään se, että edes tietyn aikakauden konteksti ei ole yhteneväinen vaan täynnä varianssia. Esimerkiksi 1800-luvulla kansanrunoutta ja -perinnettä tallennettiin

45 Myös ”kusiaissauna”. Esim. reuman hoidossa, Pentikäinen 1992, 63–66.

osaltaan kansakunnan rakentamiseksi, mutta aikalaisilla oli hyvin erilaisia käsityksiä siitä, mitä kansallinen oli ja millainen oli esimerkiksi myyttinen ”suomalainen” tietäjä-parantaja tai kansanomaisen lapsen päästötaito, jota kansallisromanttisesti yritettiin tavoittaa.⁴⁶

Lopuksi

Varhaismodernin Ruotsin parantajia ja kättilöitä voidaan löytää useista, pääasiassa maallisen ja hengellisen esivallan tuottamista lähdeaineistoista, joista tärkeimpiä ovat tuomiokirjat. Virkakättilöistä on lisäksi tietoa heitä suoraan koskevissa aineistoissa, kuten koulutuksen kättilömatrিকেleissa. Viranomaisaineistoista onkin lähdeteknisesti työläintä ja määritelmällisesti haastavinta etsiä epävirallisia terveystoimijoita, koska lähteet ovat harvoin suoraan kiinnostuneita heidän parantajan tai kättilön taidoistaan. He esiintyvät sen sijaan esimerkiksi tuomiokirjoissa joko syytettynä tai todistajina, jolloin heistä saatava tieto on usein epäsuoraa ja välillistä. Lisäksi heistä käytetyt viralliset nimikkeet eivät paljasta heidän epävirallista toimijuuttaan, joka omiana aikanaan saattoi olla hyvinkin tärkeää.

Epävirallisten parantajien ja kättilöiden löytäminen varhaismodernin Ruotsin lähdeaineistoista on työlästä, mutta samalla aineistoja järjestelmällisesti lähilukemalla tavoittaa tutkittavan ajan ja yhteisöjen erityisluonteen, mikä valmistaa tutkijaa kontekstointiin eli menneiden toimintaympäristöjen hahmottamiseen. Eskil Kuituisen kohdalla parantajuus oli kaivettava esiin taikuus- ja noituussyytteiden takaa jopa yksittäisiin lausuntoihin ja sanoihin turvautuen. Anna Erichsdotterta taas puhuteltiin lähteissä kättilönä, mutta niin hänen kuin Eskilinkin kohdalla heidän epävirallisen terveystoimijuutensa määrittelemine ja käsitteellistäminen sekä heidän ammattimaisuutensa pohtiminen on haasteellista, ja vaatii tutkijalta perustellun empiirisen tulkinnan. Alkuperäislähteiden rajallisuuden takia tutkija voi varauksin hyödyntää täydentävänä materiaalina myöhemmin koottuja aineistoja, kuten kansanperinnettä, koska

⁴⁶ Kalela 2000, 195–196; Apo 2013.

terveyteen, sairauteen ja synnytyksiin liittyvät perinteiset uskomukset ja käytänteet muuttuivat hitaasti.

Varhaismodernin ajan parantajista ja kättilöistä saatava tieto on varsin hajanaista ja jakautuu hyvinkin pieniin tiedonsiruihin. Siksi jokainen löydetty tieto ja toimija ovat itsessään arvokkaita ja potentiaalisia johtolankoja avaintapausanalyysihin. Eskiliä ja Annaa voitaisiin tutkia yksittäistapauksina kontekstoimalla hyvin tarkasti kaikki heistä saatava rajallinen tieto. Kattavampia tutkimustuloksia saadaan kuitenkin etsimällä muita parantajia ja kättilöitä, ja laatimalla heistä toimijatietokanta. Tietokannan synteesi tuottaa tietoa, jota voidaan analysoida jatkomenetelmin sekä kontekstoimalla. Lisäksi tietokanta on keino osoittaa, mikä oli yleistä ja mikä ei. Näin voidaan perustellusti valita joko tyypillisiä tai epätyypillisiä toimijoita tarkemmin tutkittavaksi, ja suhteuttaa heistä tehdyt avaintapausanalyysit laajempaan kokonaisuuteen.

Kokonaisvaltaisuus eli koko toimijajoukon ja yksittäistapausten yhdistäminen korostuu juuri epävirallisia terveystoimijoita tutkittaessa, sillä siten ei päädytä tekemään helppoja yleistyksiä ja ylitulkintoja kapean ja fragmentaarisen aineiston pohjalta. Kaikkinensa kokonaisvaltainen lähestymistapa ja laajojen lähdeaineistojen lukeminen auttavat tekemään näkyväksi virallisten terveystoimijoiden lisäksi kansanomaisten parantajien ja kättilöiden työtä, joka sattumanvaraisella silmäilyllä jää lähteistä huomaamatta, mutta jolla oli aikalaiskontekstissa tärkeä, terveysprofessioiden historiassa usein vähälle tai epämääräiselle huomiolle jäänyt rooli.

KIITOKSET

Kiitän Emil Aaltosen sekä Ella ja Georg Ehrnroothin säätiöitä tuesta julkaisun kirjoittamiseen.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (KA)

Kihlakunnanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat

Ala-Satakunnan renovoidut tuomiokirjat

Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1644–1649, I KO a:6

Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1650–1652, I KO a:7

Jääsken, Rannan ja Äyräpään tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat

Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1690–1691, II KO a:5

Ylä-Satakunnan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat

Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1675–1678, KO a:6

Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1679–1680, KO a:7

Vehmaan ja Ala-Satakunnan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat

Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1658–1659, I KO a:3

Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1699–1699, II KO a:13

Raastuvanoikeuksien tuomiokirjat

Uudenkaarlepyyn raastuvanoikeuden tuomiokirjat

Tuomiokirjat 1699–1705, o:5

Turun raastuvanoikeuden renovoidut tuomiokirjat

Tuomiokirjat 1669–1669, z:37

Tammisaaren raastuvanoikeuden renovoidut tuomiokirjat

Tuomiokirjat 1650–1695, d:1

Turun maakunta-arkisto (TMA)

Kalannin seurakunnan arkisto

Pitäjänskokousten pöytäkirjat 1764–1816, JK:102

Mynämäen seurakunnan arkisto

Pitäjänskokousten pöytäkirjat 1774–1774, JK 11

Uvilan tuomiokunnan arkisto

Uvilan tuomiokunnan ja Porin kreivikunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1648–1675,

Uvila:1–2

Kansalliskirjasto

Åbo Tidningar (Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo).

PAINETUT JA SÄHKÖISET LÄHTEET, SANAKIRJAT

Haanpää, Mikko 1916: *Hätämaan Jussin unikirja*. Oulu: Kansan tahdon kirjakauppa.

Häkkinen, Kaisa 2004: *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.

Höjeberg, Pia 1995: *Helena Malhiems barnmorskelära år 1756*. Tukholma: Hälso-pedagogik.

Niiranen, Anna 1935: *Voiko kättilö tulla? Maalaiskättilön muistelmia 50 vuoden takaa*. Helsinki:

Otava.

SAOB: *Svenska Akademiens Ordbok*. <https://www.saob.se/>

SKVR: Suomen Kansan Vanhat Runot. <https://skvr.fi/>

- Schmedeman, Johan (utg.) 1706: *Kongl. Stadgar, Förordningar, Bref och Resolutioner, Ifrån Åhr 1528 in til 1701 angående Justitiæ och Executions-Åhrender...* Tukholma.
- Then Svenska Kyrkeordningen* (Laurentius, Petri) 1621 [1571].
- Tuokko: Tuomiokirjakortisto. Arkistojen portti,
[http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Tuomiokirjakortisto_\(Tuokko\)](http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Tuomiokirjakortisto_(Tuokko))

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

- Aalto, Seppo 1996: *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700*. Bibliotheca historica 12. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Abbott, Andrew 1988: *The System of Professions. An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Apo, Satu 2013: Torjuttu tietäjä. Huomioita kalevalaisen kansanuskon reseptioista 1800–1870. Teoksessa Hovi, Tuomas – Hänninen, Kirsi – Leppälahti, Merja – Vasenkari, Maria (toim.) *Viisas matkassa, vara laukussa. Näkökulmia kansanperinteen tutkimukseen*. Folkloristiikan julkaisuja 3. Turku: Turun yliopisto, 79–96.
- Eilola, Jari 2014: Noituuden paikallishistoriat. Teoksessa Markkola, Pirjo – Snellman, Hanna – Östman, Ann-Catrin (toim.) *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Historiallinen Arkisto 142. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 77–106.
- Eilola, Jari 2003: *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittäminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*. Bibliotheca Historica 81. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fiebranz, Rosemarie – Lindberg, Erik – Lindström, Jonas – Ågren, Maria 2011: Making Verbs Count. The Research Project ‘Gender and Work’ and Its Methodology. *Scandinavian Economic History Review* 59, s. 273–293.
- Frigren, Pirita 2016: *Kotisatamassa. Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa*. Jyväskylä Studies in Humanities 277. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Heikkinen, Antero 1989: *Perinneyhteisöstä kansalaisyhteiskuntaan. Koulutuksen historia Suomessa esihistorialliselta ajalta itsenäisyyden aikaan*. 2. painos. Helsinki: Yliopistopaino.
- Helsti, Hilikka 2000: *Kotisyntyisten aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiyspalstuksen konflikteista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 785. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hokkanen, Markku – Kananoja, Kalle 2017: Parantamisen monimuotoisuus ja lääkinällinen hybridisaatio globaalishistoriassa. Teoksessa Hokkanen, Markku – Kananoja, Kalle (toim.) *Kiistellyt tiet terveyteen. Parantamisen monimuotoisuus globaalihistoriassa*. Historiallisia Tutkimuksia 273. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–82.
- Hänninen, Sisko-Liisa 1965: *Kättilötyön vaiheita*. Helsinki: Otava.
- Höjeberg, Pia 2011 (1981): *Jordemor, barnmorska och barnaföderska. Barnafödandets historia i Sverige*. Tukholma: Carlsson.
- Impola, Petteri – Frigren, Pirita – Karonen, Petri – Roitto, Matti – Rähä, Antti 2021: *Vanhojen käsialojen lukuopas*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kalela, Jorma 2000: *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.

- Kananoja, Kalle 2021: Literacy and healers' tactics in Finnish folk medicine, 1850–1950. *Social History* 46, s. 22–46.
- Konttinen, Esa 1991: *Perinteisesti moderniin. Profiisoiden yhteiskunnallinen synty Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Kopponen, Tapio 1973: *Tietäjä. Heikki Hurtsisen toiminnan tarkastelua*. Helsingin yliopiston Kansanrunoustieteen laitoksen toimitte 4. Helsinki: Suomen Kansatietouden Tutkijain Seura.
- Kopponen, Tapio 1976: *Parantajat. Kertomuksia kansanlääkäreistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koskela, Yrjö – Punkeri, Elsa – Tölli, Valma (toim.) 1975: *Hätämaan tietäjä kansan kertomana*. Oulu: Pohjoinen.
- Lahti, Emmi 2016: *Tietäjä, taikoja, hautausmaita. Taikuus Suomessa 1700-luvun jälkipuoliskolla*. Jyväskylä Studies in Humanities 279. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Laiho, Arja (toim.) 1991: *Viisaista vaimoista nykyajan kättilöiksi. Kättilökoulutus Suomessa 175 vuotta*. Helsinki: Kättilöopisto.
- Ling, Sofia 2004: *Kärringmedicin och vetenskap. Läkare och kvacksalveriankladage i Sverige omkring 1770–1870*. Studia historica Upsaliensia 212. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Miettinen, Riikka – Viitaniemi, Ella (toim.) 2018: *Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800*. Historiallisia Tutkimuksia 278. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Oja, Aulis 1950: Jokioisten rovastintarkastuspöytäkirjat 1666–72. *Lounais-Hämeen kotiseutuja museoyhdistyksen vuosikirja XIX*, s. 34–40.
- Pentikäinen, Katja 1992: *Muurahaiskylpyjä ja kultahoitoa. Kertomuksia reumasta*. Kansanelämän kuvauksia 36. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Piela, Ulla 2017: ”Konsti elää kauwwan”. Parantaminen Suomessa varhaismodernilta ajalta nykypäivään. Teoksessa Hokkanen, Markku – Kananoja, Kalle (toim.) *Kiistellyt tiet terveyteen. Parantamisen monimuotoisuus globaalihistoriassa*. Historiallisia Tutkimuksia 273. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 83–129.
- Rautelin, Mona 2009: *En förutbestämd sanning. Barnamord och delaktighet i 1700-talets Finland belysta genom kön, kropp och social kontroll*. Helsinki: Rautelin, Mona.
- Romlid, Chirstina 1998: *Makt, motstånd och förändring. Världens historia speglad genom det svenska barmorskeväsendet 1663–1908*. FoU/Värdförbundet 55. Tukholma: Värdförbundet.
- Saarimäki, Pasi 2010: *Naimisen normit, käytännöt ja konfliktit. Esiaviollinen ja aviollinen seksuaalisuus 1800-luvun lopun keskisuomalaisella maaseudulla*. Jyväskylä Studies in Humanities 138. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Siikala, Anna-Leena 2017 (1992): *Suomalainen šamanismi. Mielikuvien historiaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 565. 4. painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Stark, Laura 2006: *The Magical Self. Body, Society and the Supernatural in Early Modern Rural Finland*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Suvanto, Seppo – Niemelä, Jari 1986: *Punkalaitumen historia 1, vuoteen 1721*. Punkalaidun: Punkalaitumen historiatoimikunta.
- Thomas, Samuel S. 2009: Early Modern Midwifery. Splitting the Profession, Connecting the History. *Journal of Social History* 43, s. 115–138.

- Tuovinen, Jane 1984: *Tietäjistä kuppareihin. Kansanparannuksesta ja parantajista Suomessa*. Porvoo: WSOY.
- Uotila, Merja 2014a: *Käsityöläinen kyläyhteisönsä jäsenenä. Prosopografinen analyysi Hollolan käsityöläisistä 1810–1840*. Jyväskylä Studies in Humanities 237. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Uotila, Merja 2014b: Tavallisuuden tavoittelua. Prosopografia elämäkerrallisen tutkimuksen välineenä. Teoksessa Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila, Marianne – Kurvinen, Heidi (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 240–256.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2012: *Ujostelemattomat. Kättilöiden, synnytysten ja arjen historiaa*. Helsinki: WSOY.
- Ågren, Maria (toim.) 2017: *Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society*. Oxford: Oxford University Press.